

А. О. Дробязко

кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник відділу координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, adrobyazko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0453-0709>

О. О. Любіч

доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, віце-президент ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна, alyubich@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9339-4242>

Д. І. Олійник

аспірант НДФІ ДННУ "Академія фінансового управління", Київ, Україна
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6009-2646>

**ОПТИМІЗАЦІЯ МОДЕЛЕЙ БІЗНЕСУ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ
В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ВИМОГ ДО ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ
У 2022 РОЦІ**

Анотація. У статті розглянуто діяльність банків за участю держави в капіталі (далі – БДК), їхній внесок у загальний результат банківської системи. Висвітлено основні макроекономічні тенденції, котрі впливали на функціонування фінансових установ у 2021 р., наголошено на важливості співпраці Уряду з Міжнародним валютним фондом. Запропоновано підходи до стратегічного спрямування розвитку банків державного сектору та їхнього впливу на загальну безпеку грошового обігу в країні у разі оголошення воєнного стану. Наведено розрахунки, які дають змогу порівняти фінансові результати, роль і місце кожного БДК з банками іноземних фінансових груп та банками з приватним капіталом. Показано динаміку зміни ресурсної бази банків за коштами юридичних і фізичних осіб, а також їхніх кредитних та інвестиційних портфелів. Надано пропозиції щодо організації управління менеджментом банків, де держава є акціонером. Підкреслено важливість виконання стратегії розвитку БДК із метою збільшення капіталізації цього сектору й залучення на ринок іноземного капіталу в прямі інвестиції.

Ключові слова: банківська система, банки за участю держави, фінансова безпека, ринок кредитів та депозитів.

Рис. 6. Табл. 5. Літ. 10.

Anatolii Drobyazko

Ph. D. (Economics), SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, adrobyazko@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0453-0709>

Oleksandr Lyubich

Dr. Sc. (Economics), Professor, Honored Economist of Ukraine, SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine, alyubich@ukr.net
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9339-4242>

Dmytro Oliinyk

SESE "The Academy of Financial Management", Kyiv, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6009-2646>

© Дробязко А. О., Любіч О. О., Олійник Д. І., 2022

**OPTIMIZATION OF BUSINESS MODELS OF STATE BANKS
IN THE CONDITIONS OF STRENGTHENING REQUIREMENTS
FOR FINANCIAL SECURITY IN 2022**

Abstract. The article focuses on the financial results of Ukrainian banks with the participation of the state in capital for 2021. The authors analyze the contribution of each bank with state participation in the capital to the overall result of the banking system, as well as their share in the markets of deposits, loans, securities. The authors present calculations that compare the results of activities with 2020, as well as the results of twenty banks of foreign financial groups and banks with private capital. The comparative dynamics of the indicators of the main markets of active and passive banking operations for the period 2008 – 2021 is calculated. In a tense external economic situation, the authors propose approaches to the strategic direction of development of public sector banks and ways to increase their impact on the overall security of money circulation in the country in the event of a special period. The calculations that allow specialists to compare the financial results, the role and place of each bank with state participation with foreign financial groups banks and banks with private capital. The dynamics of changes in the resource base of banks at the expense of legal entities and individuals, as well as the dynamics of credit and investment portfolios of legal entities and individuals are presented. Proposals for the organization of bank management control, where the state is a shareholder, are provided, and independent supervisory boards of banks are formed. The main macroeconomic trends that influenced the development of banks in 2021 are considered. The importance of resuming the Government's cooperation with the International Monetary Fund in 2021, as well as the importance of implementing the strategy of development of banks with participation of the state in capital in order to increase the capitalization of this sector and attract foreign capital to direct investment in the banking sector is stressed. The article provides an opportunity for potential investors in the Ukrainian banking market to assess the attractiveness of working in Ukraine, taking into account the results of two dozen foreign financial groups that have been in business for more than twenty years.

Keywords: banking system, state-owned banks, financial security, credit and deposit market.

JEL classification: E52, E58, G21, G28.

Друга половина 2021 р. та початок 2022 р. в умовах загострення епідемії коронавірусу й наростання загрози зовнішньої агресії були тестом на стабільність економічної системи загалом і банківської як її складової зокрема. І якщо у попередні економічні кризи (1998, 2008, 2014 рр.) банківська система поглиблювала негативні тенденції в економіці, то у 2020–2021 рр. виступила як стабілізатор, що надавав упевненість суб'єктам господарювання і фізичним особам щодо фінансової безпеки своїх операцій та накопичень. Після багаторічних реформ банківський сектор перебуває в доброму стані – капіталізований, ліквідний, прибутковий, майже незалежний від зовнішніх ринків капіталів.

Економіка в Україні зазнавала інфляційного тиску на імпортовані товари з провідних країн, котрі в період пандемії пішли на стимулювання власної економіки монетарними й фіскальними методами, збільшивши грошову пропозицію. Також світовий інфляційний стрибок пов'язують зі стрімким підвищенням цін на енергоносії, яке у другій половині 2021 р. розпочалося паралельно з виходом економік із кризи, а також поведінкою Росії на європейському енергетичному ринку. Згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики на 2021 рік і

середньострокову перспективу Національний банк України у минулому році проводив помірну жорстко-консервативну політику зі збільшенням облікової ставки з 6 до 9 %. Це рішення було спрямоване на нівелювання впливу додаткових проінфляційних ризиків, із метою поліпшення інфляційних очікувань і забезпечення стійкого зниження інфляції до цілі 5 % \pm 1 % у середньостроковій перспективі [1]. На стримування інфляційних процесів впливало зміцнення курсу гривні за рахунок збільшення сільськогосподарського експорту, що сприяло перевищенню пропозиції валюти над попитом протягом 2021 р. Зміцнення гривні відбувалося в діапазоні 6,9–3,5 %, що гальмувало ціни на імпортовані товари й утримувало інфляцію на споживчому ринку в діапазоні 10 %.

Крім того, до досягнень українського фінансового ринку 2021 р. можна віднести відновлення співпраці з Міжнародним валютним фондом (МВФ). Пауза в отриманні фінансування від МВФ тривала майже три роки, оскільки перший транш у рамках програми stand-by було одержано ще у грудні 2018 р. Тому новий транш став дуже важливим сигналом для зовнішніх ринків та іноземних інвесторів. Він дав змогу країні отримати фінансову допомогу від інших міжнародних фінансових організацій і поліпшити обсяги міжнародних фінансових резервів [2]. Підписана з МВФ програма передбачає на 2022 р. такі напрями: посилення незалежності Національного банку України; проведення монетарної політики, спрямованої на досягнення інфляційної цілі у 5 %; реформування державного банківського сектору та подальше впровадження реформи корпоративного управління; зменшення витрат держави на збанкрутілі банки; зниження рівня непрацюючих кредитів у банківській системі; посилення системи банківського нагляду та регулювання небанківського фінансового сектору.

Одночасно з відновленням програми співпраці з МВФ у 2021 р. було досягнуто домовленості з Європейським банком реконструкції та розвитку (ЄБРР) і Міжнародною фінансовою корпорацією (МФК), котрі передбачають у майбутньому придбання часток у державних Ощадбанку й Укргазбанку. У грудні 2021 р. МВФ у прогнозі надав позитивні оцінки щодо відновлення глобальної економіки. Згідно з розрахунками Фонду, вона має зрости на 5,9 % у 2021 р. та на 4,9 % у 2022 р.

Аналізуючи поточні ризики економіки на 2022 р., більшість експертів висловлюють побоювання щодо можливого зростання темпів інфляції – як споживчої, так і внаслідок прискорення підвищення індексу цін товаровиробників. Ситуація у 2021 р. на зовнішніх ринках лишалася позитивною, поки зберігалися високі ціни на основні вітчизняні експортні товари. При зміні кон'юнктури цін у 2022 р. (енергоносії, руда, чорний метал, зерно) на тих ринках, де наша держава не має суттєвого впливу, є ризики, що Україна може повернутися до чергової інфляційно-девальваційної петлі з відповідною дестабілізацією державних фінансів. Ризики їх розвитку перебувають у центрі уваги Уряду, зокрема про них ідеться в Основних завданнях Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки. У документі червоною лінією проходить завдання підвищення прозорості й підзвітності в управлінні

державними фінансами [3]. Засади стратегічного реформування банківського сектору викладено в однойменному документі Кабінету Міністрів України [4].

Теоретичні проблеми ефективності роботи інститутів фінансового сектору розглянуто в колективній монографії “Фінанси інституційних секторів економіки України” за редакцією Т. І. Єфименко та М. М. Єрмошенка [5]. Ефективність діяльності банків за участю держави в капіталі стала предметом досліджень протягом кількох останніх років. Моніторинг показників банківської системи в попередні періоди, а також аналіз моделей розвитку й управління згаданими банками можна знайти в низці праць [6–9].

Мета статті – дослідити ефективність роботи банків за участю держави в капіталі у 2021 р., порівняти отримані результати з показниками банків приватного сектору, в т. ч. за участю іноземного капіталу, та сформулювати пропозиції щодо подальшого законодавчого забезпечення оптимізації моделей ведення бізнесу в умовах посилення вимог до фінансової безпеки.

Станом на 1 січня 2021 р. на вітчизняному банківському ринку мав ліцензію та виконував операції 71 банк, у т. ч. 37 за участю іноземного капіталу та 22 дочірні структури зі 100-відсотковим іноземним капіталом. Наразі в Україні діють чотири банки за участю держави в капіталі (далі – БДК), котрі займають понад 46,5 % сегмента банківського ринку. У 2021 р. національна банківська система отримала 77,5 млрд грн чистого прибутку, що є найкращим результатом за останні 15 років навіть у перерахунку в доларовому еквіваленті (рис. 1). Незважаючи на зменшення частки БДК у банківській системі, на них у 2021 р. припадало 42,7 млрд грн (55,0 %) задекларованих прибутків усієї системи.

Порівняння розрахунків рентабельності статутного капіталу банків за 2020 та 2021 рр. показують, що у 2021 р. доходи акціонерів банків майже подвоїлись (табл. 1). Рентабельність статутного капіталу (return on equity, ROE) поліпшилась із 8,6 до 16,1 % у цілому по системі. На банківську систему міжнародна фінансова криза мала мінімальний вплив.

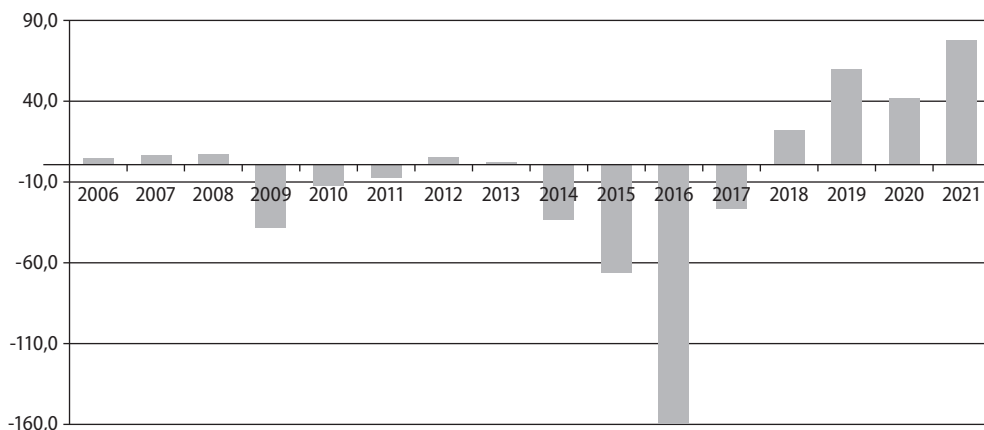

Рис. 1. Динаміка фінансових результатів банківської системи за 2006–2021 рр., млрд грн

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

Таблиця 1. Фінансові результати найбільших банків за 2021 р.

Банк	Статутний капітал			Фінансовий результат			ROE, %			
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2021		01.01.2022			
	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %		
За всіма банками	480 049,1	100,0	481 423,9	100,0	41 300,5	100,0	77 529,6	100,0	8,6	16,1
ПриватБанк	206 059,7	42,9	206 059,7	42,8	25 305,9	61,3	35 050,4	45,2	12,3	17,0
Ощадбанк	49 472,8	10,3	49 472,8	10,3	2 831,7	6,9	1 109,4	1,4	5,7	2,2
Укрексімбанк	45 570,0	9,5	45 570,0	9,5	-5 594,0	-13,5	2 683,2	3,5	-12,3	5,9
Укргазбанк	13 318,6	2,8	13 318,6	2,8	542,8	1,3	3 819,9	4,9	4,1	28,7
Державні (4)	314 421,2	65,5	314 421,2	65,3	23 086,4	55,9	42 662,9	55,0	7,3	13,6
Райффайзен Банк Аваль	6 154,5	1,3	6 154,5	1,3	4 074,8	9,9	4 857,8	6,3	66,2	78,9
Альфа-Банк	28 726,2	6,0	28 726,2	6,0	1 209,7	2,9	3 346,1	4,3	4,2	11,6
УкрСиббанк	5 069,3	1,1	5 069,3	1,1	1 310,0	3,2	1 480,0	1,9	25,8	29,2
ОТП Банк	6 186,0	1,3	6 186,0	1,3	1 733,7	4,2	2 745,1	3,5	28,0	44,4
Креді Агріколь Банк	1 222,9	0,3	1 222,9	0,3	927,3	2,2	1 552,7	2,0	75,8	127,0
Сбербанк Росії	24 065,5	5,0	24 065,5	5,0	932,5	2,3	3 897,5	5,0	3,9	16,2
Кредобанк	2 249,0	0,5	2 249,0	0,5	531,2	1,3	796,3	1,0	23,6	35,4
Прокредит Банк	1 572,0	0,3	1 572,0	0,3	542,2	1,3	765,4	1,0	34,5	48,7
ІНГ Банк Україна	731,3	0,2	731,3	0,2	378,2	0,9	281,8	0,4	51,7	38,5
Іноземні групи (20)	134 776,4	28,1	134 800,8	28,0	12 558,5	30,4	22 277,4	28,7	9,3	16,5
ПУМБ	4 780,6	1,0	4 780,6	1,0	2 633,8	6,4	4 187,6	5,4	55,1	87,6
Універсал Банк	3 702,7	0,8	4 202,7	0,9	637,2	1,5	3 072,2	4,0	17,2	73,1
Південний	1 639,8	0,3	2 048,0	0,4	314,5	0,8	710,7	0,9	19,2	34,7
Таскомбанк	1 647,1	0,3	1 960,1	0,4	364,7	0,9	459,9	0,6	22,1	23,5
Кредит Дніпро	3 586,6	0,7	3 586,6	0,7	252,4	0,6	560,9	0,7	7,0	15,6
Восток	795,9	0,2	984,0	0,2	149,4	0,4	285,8	0,4	18,8	29,0
Акордбанк	284,5	0,1	284,5	0,1	10,5	0,0	95,3	0,1	3,7	33,5
А-Банк	778,5	0,2	1 054,7	0,2	333,0	0,8	826,7	1,1	42,8	78,4
Марфін Банк	635,0	0,1	635,0	0,1	101,2	0,2	153,9	0,2	15,9	24,2
Альянс	365,1	0,1	457,3	0,1	84,5	0,2	330,5	0,4	23,1	72,3
Приватні (47)	30 851,5	6,4	32 201,9	6,7	5 655,6	13,7	12 589,3	16,2	18,3	39,1

Складено за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

У 2021 р. державні інвестиції у статутний капітал БДК не здійснювались, як і були мінімальними інвестиції у банки іноземних фінансових груп. Інвестиції у статутні капіталів банків з приватним капіталом були більшими (1,4 млрд грн на 47 діючих банків). Нові підходи НБУ щодо збільшення резервних вимог і адекватності капіталу за результатами стрес-тестування впливали на політику банківської системи. Тобто джерела для поповнення обігового капіталу банки черпали на відкритому ринку в досить гострій конкуренції. Розглянемо основні джерела поповнення обігових коштів (табл. 2, 3, рис. 2, 3).

Настрої фізичних осіб щодо зберігання коштів є барометром довіри громадян до банків. У 2021 р. обсяг коштів у банківській системі збільшився, за балансовими даними, на 44,5 млрд грн. Причому гривневі кошти зросли на 60,5 млрд грн, тоді як долари США з банківської системи було вилучено (246 млн) і водночас вкладено 190 млн євро. Розрахунки в табл. 2 показують, що цей вид ресурсів приріс у банках іноземних фінансових груп та приватних банках майже на однакові обсяги й зменшився у БДК. Більшу частину ресурсів (56 %) фізичні особи тримають на поточних рахунках унаслідок низької дохідності валютних депозитів.

Незважаючи на системні ризики, юридичні особи збільшили залишки коштів у банківській системі як у гривні, так і у валюті, причому приватний сектор і банки іноземних груп випереджали приріст коштів у БДК. Майже 80 % коштів юридичних осіб перебувають на поточних рахунках, котрі не становлять бази для кредитного ресурсу.

У табл. 4, на рис. 4, 5 проілюстровано ситуацію з кредитним портфелем у банківській системі. Слід зазначити що у 2021 р. НБУ продовжив активно підтримувати ліквідність банків через інструмент рефінансування. Портфель кредитів рефінансування збільшився з 62,0 млрд до 95,6 млрд грн. Цим інструментом на 1 січня 2022 р. користувалися 29 банків, 34,8 % цієї суми перебували на балансах БДК і 14,0 % – на балансах банків іноземних фінансових груп. Як правило, ці кошти були використані на купівлю облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП), таким чином банківська система перекривала касові розриви, котрі склалися протягом року в Казначействі України.

Банки за участю держави у капіталі були сконцентровані на розчищенні кредитних портфелів від непрацюючих кредитів (Non-performing loan, NPL). Як наслідок, частка активів БДК скоротилася до 47,5 %. Велика частка державних банків у банківській системі розглядається як проблема, що створює ризики для економіки та котру намагаються розв'язати на різних рівнях. Нагадаємо, що чотири найбільші банки в Україні є державними. Це Ощадбанк та Укресімбанк, а також націоналізовані під час криз 2008 та 2014–2016 рр. Укргазбанк і ПриватБанк. У певні періоди їхня частка в системі перевищувала 54 %. Але згідно з міжнародними зобов'язаннями Україна має скоротити цей показник до 25 %.

Для розв'язання цього завдання банки зменшують портфель непрацюючих кредитів (NPL). Наприклад, частка безнадійних кредитів у портфелі Укресімбанку скоротилася з 53,8 % портфеля у січні 2021 р. до 31,2 % у січні

Таблиця 2. Банки з найбільшими портфелями коштів фізичних осіб

Банк	Кошти фізичних осіб				У т. ч. кошти фізичних осіб на вимогу				
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2021		01.01.2022		
	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	
За всіма банками	682 544,0	100,0	727 022,4	100,0	336 777,2	100,0	411 661,5	100,0	22,2
ПриватБанк	225 042,9	33,0	226 373,3	31,1	122 207,3	36,3	136 222,4	33,1	11,5
Ощадбанк	125 609,2	18,4	121 770,4	16,7	43 351,5	12,9	53 287,6	12,9	22,9
УкрСиббанк	28 946,7	4,2	26 654,7	3,7	7 015,9	2,1	7 536,5	1,8	7,4
Укргазбанк	29 767,0	4,4	27 539,3	3,8	8 356,2	2,5	13 784,5	3,3	65,0
Державні (4)	409 365,8	60,0	402 337,7	55,3	180 931,0	53,7	210 830,9	51,2	16,5
Райффайзен Банк Аваль	34 273,1	5,0	42 527,3	5,8	29 311,4	8,7	38 060,8	9,2	29,8
Альфа-Банк	43 641,3	6,4	48 910,7	6,7	19 166,6	5,7	25 664,4	6,2	33,9
УкрСиббанк	25 396,0	3,7	28 495,9	3,9	23 893,8	7,1	27 327,9	6,6	14,4
ОТП Банк	19 340,6	2,8	20 696,9	2,8	15 601,8	4,6	17 297,2	4,2	10,9
Креді Агріколь Банк	10 383,6	1,5	11 893,8	1,6	8 279,5	2,5	10 048,8	2,4	21,4
Сбербанк Росії	2 964,8	0,4	3 008,4	0,4	2 034,8	0,6	2 334,6	0,6	14,7
Кредобанк	7 675,4	1,1	10 073,0	1,4	3 607,2	1,1	5 450,1	1,3	51,1
Прокредит Банк	8 405,3	1,2	8 191,8	1,1	3 898,9	1,2	4 605,8	1,1	18,1
Правекс-Банк	2 290,2	0,3	2 581,2	0,4	1 954,9	0,6	2 302,6	0,6	17,8
Ідея Банк	3 004,8	0,4	3 280,0	0,5	391,4	0,1	498,8	0,1	27,5
Іноземні групи (20)	160 937,0	23,6	183 120,0	25,2	109 245,9	32,4	135 036,4	32,8	23,6
ПУМБ	27 148,1	4,0	35 125,2	4,8	15 132,9	4,5	19 501,7	4,7	28,9
Універсал Банк	22 143,2	3,2	33 471,9	4,6	11 156,3	3,3	20 113,3	4,9	80,3
Південний	10 773,0	1,6	12 595,2	1,7	6 504,2	1,9	8 144,0	2,0	25,2
Таскомбанк	8 139,7	1,2	9 006,0	1,2	1 108,7	0,3	1 521,1	0,4	37,2
Кредит Дніпро	3 389,5	0,5	3 421,4	0,5	1 040,4	0,3	1 339,8	0,3	28,8
Восток	4 432,0	0,6	5 184,1	0,7	2 140,0	0,6	2 906,8	0,7	35,8
Акордбанк	1 564,6	0,2	2 079,5	0,3	403,7	0,1	700,1	0,2	73,4
А-Банк	6 344,2	0,9	9 174,7	1,3	725,7	0,2	1 246,0	0,3	71,7
Марфін Банк	2 653,5	0,4	2 963,5	0,4	1 416,9	0,4	1 635,0	0,4	15,4
Альянс	1 579,8	0,2	1 774,0	0,2	274,3	0,1	293,1	0,1	6,8
Мегабанк	4 112,9	0,6	4 452,7	0,6	353,0	0,1	443,4	0,1	25,6
Приватні (47)	112 241,3	16,4	141 564,7	19,5	46 600,3	13,8	65 794,2	16,0	41,2

Складено за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

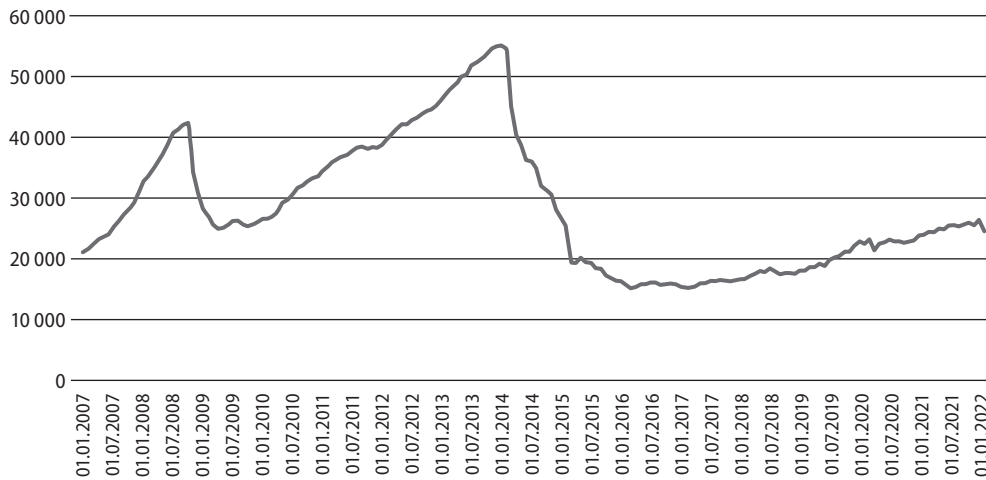

Рис. 2. Динаміка портфеля коштів фізичних осіб у банківській системі 2007–2022 рр. (розрахунок у екв. млн дол США)

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

2022 р. За 2021 р. цей показник у Ощадбанку поліпшився із 47,6 до 33,1 %, у ПриватБанку – із 73,9 до 69,2 %, Укргазбанку – з 14,0 до 10,3 %. У цілому за системою NPL за рік зменшився із 41,0 до 30,1 %, тимчасом як в іноземних фінансових групах покращився з 27,9 до 17,8 %.

При цьому у 2021 р. активізувалося кредитування у гривні. За даними НБУ за 2021 р., обсяг чистих гривневих кредитів суб'єктам господарювання зріс на 22,5 % у показниках рік до року, а фізичних осіб – на 33,4 %. Як вважають фахівці, це є результатом безпрецедентного розвитку співробітництва держави та банківського сектору. Так, відповідно до даних НБУ, 2021 р. уже став рекордним у частині приросту сукупного кредитного портфеля за останні 10 років. Цього приросту вдалося досягти, зокрема, через участь банків у державних програмах фінансування – “Доступні кредити 5–7–9 %”, за державними гарантіями.

Ставлення до такої участі держави у підтримці клієнтів банків у кредитуванні в експертному середовищі неоднозначне. Влітку 2021 р. О. В. Писарук, голова правління “Райффайзен Банк Аваль”, який є лідером із кредитування “5–7–9”, звернувся до фінансових регуляторів із проханням обмежити поле діяльності цієї програми. Лист підтримали 12 банків, що входять до Форуму провідних банківських установ (Flifi), а саме: “Укрсиббанк BNP Paribas”, “ПроКредит Банк”, ING, “Креді Агріколь”, “Сітібанк”, SEB, “Піреус Банк”, “Правекс Банк Intesa Sanpaolo S.p.A”, “Дойче Банк”, “Кредит Інвест Банк” і “Альфа-Банк” [10]. Попри цю критику програми, експерти оцінюють її як успішну та важливу для ринку. Активізації кредитування сприяли, у т. ч., запропоновані низькі процентні ставки. Підтримання державою ставок на помірному, доступному для підприємств рівні, як і вимоги дотримуватися прозорих умов ведення бізнесу для отримання кредитних коштів, стимулю-

Таблиця 3. Банки з найбільшими портфелями коштів суб'єктів господарювання (СГ) та небанківських фінансових установ (НФУ)

Банк	Кошти СГ та НФУ				У т. ч. кошти СГ та НФУ на вимогу				
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2021		01.01.2022		
	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	
За всіма банками	681 473,0	100,0	799 844,7	100,0	508 807,5	100,0	631 395,3	100,0	24,1
ПриватБанк	84 236,9	12,4	95 089,8	11,9	68 942,9	13,5	82 345,8	13,0	19,4
Ощадбанк	58 687,4	8,6	66 852,3	8,4	38 871,0	7,6	56 709,4	9,0	45,9
Укрексімбанк	73 440,4	10,8	83 681,2	10,5	47 346,8	9,3	60 388,4	9,6	27,5
Укргазбанк	96 045,7	14,1	68 572,9	8,6	55 692,4	10,9	42 981,9	6,8	-22,8
Державні (4)	312 410,4	45,8	314 196,2	39,3	210 853,1	41,4	242 425,5	38,4	15,0
Райффайзен Банк Аваль	53 583,1	7,9	64 344,6	8,0	50 244,0	9,9	58 684,8	9,3	16,8
Альфа-Банк	30 445,3	4,5	40 582,3	5,1	25 558,9	5,0	32 618,8	5,2	27,6
УкрСиббанк	36 978,8	5,4	37 749,7	4,7	34 384,5	6,8	34 149,4	5,4	-0,7
ОТП Банк	28 276,6	4,1	36 170,3	4,5	26 109,1	5,1	32 028,3	5,1	22,7
Креді Агріколь Банк	31 969,0	4,7	33 847,5	4,2	21 787,5	4,3	22 826,0	3,6	4,8
Сітбанк	25 062,8	3,7	30 378,9	3,8	24 677,6	4,9	29 721,4	4,7	20,4
Сбербанк Росії	2 639,0	0,4	3 134,2	0,4	2 080,2	0,4	2 578,1	0,4	23,9
Кредобанк	10 434,9	1,5	14 223,0	1,8	7 836,7	1,5	11 289,7	1,8	44,1
Прокредит Банк	9 839,8	1,4	12 282,8	1,5	8 315,9	1,6	11 008,0	1,7	32,4
Інг Банк Україна	7 343,2	1,1	9 005,5	1,1	4 365,4	0,9	5 151,6	0,8	18,0
Іноземні групи (20)	249 288,4	36,6	298 359,5	37,3	214 588,7	42,2	251 948,7	39,9	17,4
ПУМБ	30 158,7	4,4	45 523,2	5,7	22 495,5	4,4	34 428,8	5,5	53,0
Універсал Банк	5 232,1	0,8	9 293,3	1,2	2 979,8	0,6	7 050,6	1,1	136,6
Південний	15 825,6	2,3	24 419,8	3,1	12 319,9	2,4	20 647,6	3,3	67,6
Таскомбанк	9 003,4	1,3	13 812,5	1,7	3 285,9	0,6	5 233,0	0,8	59,3
Кредит Дніпро	6 032,0	0,9	11 060,3	1,4	4 966,1	1,0	9 777,4	1,5	96,9
Восток	10 016,2	1,5	12 212,7	1,5	7 350,5	1,4	9 399,6	1,5	27,9
Акордбанк	2 329,9	0,3	7 149,2	0,9	1 992,6	0,4	4 768,2	0,8	139,3
А-Банк	1 244,2	0,2	2 359,2	0,3	522,3	0,1	1 716,2	0,3	228,6
Марфін Банк	4 213,9	0,6	6 369,0	0,8	3 138,7	0,6	4 174,6	0,7	33,0
Альянс	3 601,6	0,5	5 923,4	0,7	2 122,8	0,4	3 660,8	0,6	72,5
Приватні (47)	119 774,2	17,6	187 289,0	23,4	83 365,7	16,4	137 021,1	21,7	64,4

Складено за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

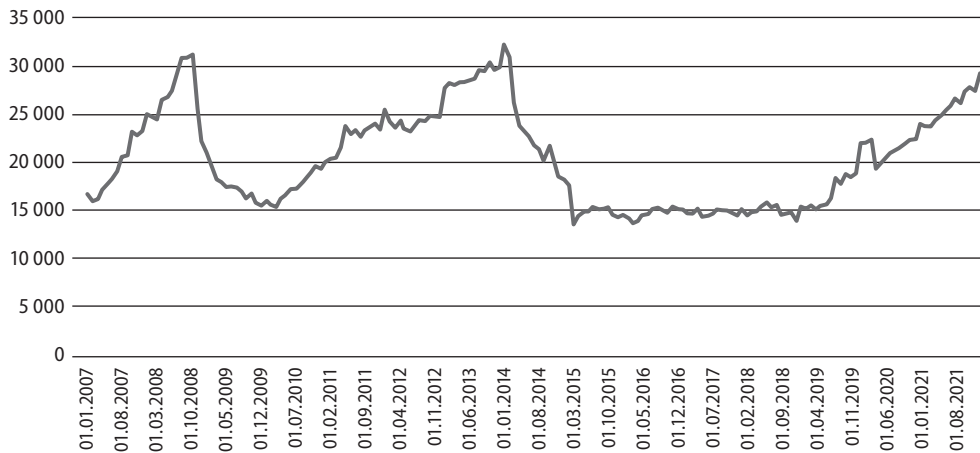

Рис. 3. Динаміка портфеля суб'єктів господарювання у банківській системі у 2007–2022 рр. (розрахунок у екв. млн дол. США)

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

вали кредитування загалом по країні, підвищення попиту на більш довгострокові ресурси та підготували новий сегмент позичальників, котрі раніше не вірили в можливість залучення фінансування. Спостерігається зростання клієнтського попиту на довгі кредити, фінансування інвестиційних проектів. Ситуація кардинально відрізняється від результатів 2020 р., коли невизначеність стримувала кредитування, процентні ставки залишалися високими, а домогосподарства заощаджували гроші.

На кінець 2021 р., незважаючи на високі темпи кредитування, портфель вкладень у цінні папери банків (ЦП) перевищував портфель кредитів юридичних осіб і становив 829,8 млрд грн, з яких 65,8 % припадає на облігації державного боргу (ОВДП) і майже 30 % на депозитні сертифікати (ДС) НБУ (табл. 5, рис. 6). Хоча частка ОВДП у БДК по системі зменшилася із 77,5 до 67,6 %, ця група банків залишалася основним партнером Міністерства фінансів України в період касових розривів фінансування державних програм від податкових надходжень. Якщо порівняти дані таблиць 1 і 5, сумарний портфель ОВДП банків за участю держави еквівалентний сумі статутних капіталів та кредитів рефінансування, отриманих у НБУ. Тобто між державними банками і Міністерством фінансів України існують зустрічні фінансові потоки. З одного боку, держава платить проценти за ОВДП банкам, з другого боку, банки перераховують дивіденди з отриманого прибутку. За 2021 р. Міністерство фінансів України виплатило банкам процентний дохід за цінними паперами, що рефінансувалися НБУ, в обсязі 46,1 млрд грн, а за депозитними сертифікатами НБУ – 10,6 млрд грн.

Як зазначалося, у 2021 р. відбулося скорочення частки активів державних банків до 47,5 % (у певні періоди вона перевищувала 50 %). Велика частка БДК розглядається як проблема, що створює ризики для економіки та котру намагаються розв'язати на різних рівнях.

Таблиця 4. Найбільші кредитні портфелі юридичних та фізичних осіб

Банк	Кредити юридичних осіб (з процентами, без резервів)				Кредити фізичних осіб (з процентами, без резервів)				
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2021		01.01.2022		Темп %
	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	
За всіма банками	764 419,8	100,0	822 714,1	100,0	199 620,5	100,0	242 633,2	100,0	21,5
ПриватБанк	181 420,3	23,7	182 733,2	22,2	55 250,7	27,7	61 850,6	25,5	11,9
Ощадбанк	76 865,5	10,1	70 741,8	8,6	12 381,1	6,2	16 643,9	6,9	34,4
Укресімбанк	95 294,6	12,5	85 264,3	10,4	2 164,1	1,1	1 455,4	0,6	-32,7
Укргазбанк	49 318,7	6,5	55 214,0	6,7	5 577,7	2,8	6 518,5	2,7	16,9
Державні (4)	402 899,1	52,7	393 953,3	47,9	75 373,6	37,8	86 468,4	35,6	14,7
Райффайзен Банк Аваль	41 009,8	5,4	62 428,1	7,6	6 886,5	3,4	8 141,0	3,4	18,2
Альфа-Банк	33 752,2	4,4	37 825,7	4,6	28 898,4	14,5	32 075,4	13,2	11,0
УкрСиббанк	16 574,8	2,2	22 233,0	2,7	6 469,6	3,2	7 145,2	2,9	10,4
ОТП Банк	21 779,2	2,8	32 850,4	4,0	9 572,8	4,8	11 011,9	4,5	15,0
Креді Агріколь Банк	24 375,7	3,2	29 545,1	3,6	4 961,7	2,5	5 970,1	2,5	20,3
Сбербанк Росії	42 119,6	5,5	28 454,1	3,5	2 051,0	1,0	1 833,5	0,8	-10,6
Кредобанк	7 669,5	1,0	9 111,8	1,1	6 459,0	3,2	8 347,4	3,4	29,2
Прокредит Банк	20 075,9	2,6	22 990,2	2,8	77,1	0,0	381,4	0,2	39,4
Промінвестбанк	24 996,4	3,3	22 996,4	2,8	126,9	0,1	136,2	0,1	7,3
Ідея Банк	18,7	0,0	55,1	0,0	6 573,8	3,3	8 608,7	3,5	31,0
Іноземні групи (20)	248 645,4	32,5	291 316,6	35,4	74 487,9	37,3	87 016,7	35,9	16,8
ПУМБ	26 473,4	3,5	36 421,9	4,4	16 580,5	8,3	22 005,0	9,1	32,7
Універсал Банк	2 409,4	0,3	2 401,3	0,3	16 881,0	8,5	26 260,6	10,8	55,6
Південний	18 456,0	2,4	21 089,5	2,6	199,5	0,1	233,8	0,1	17,2
Таскомбанк	11 799,5	1,5	12 833,1	1,6	1 960,2	1,0	4 149,6	1,7	11,1
Кредит Дніпро	5 070,6	0,7	7 442,5	0,9	1 415,9	0,7	1 234,9	0,5	-12,8
Восток	7 459,0	1,0	9 270,9	1,1	58,8	0,0	101,8	0,0	73,1
А - Банк	1 081,8	0,1	1 759,9	0,2	7 737,4	3,9	9 280,0	3,8	19,9
Марфін Банк	3 049,7	0,4	4 223,5	0,5	238,3	0,1	322,0	0,1	35,1
Альянс	3 245,6	0,4	4 282,0	0,5	32,5	0,0	83,2	0,0	15,5
Мегабанк	6 593,4	0,9	7 417,4	0,9	920,4	0,5	964,3	0,4	4,8
Приватні (47)	112 875,2	14,8	137 444,2	16,7	49 759,1	24,9	69 148,0	28,5	39,0

Складено за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

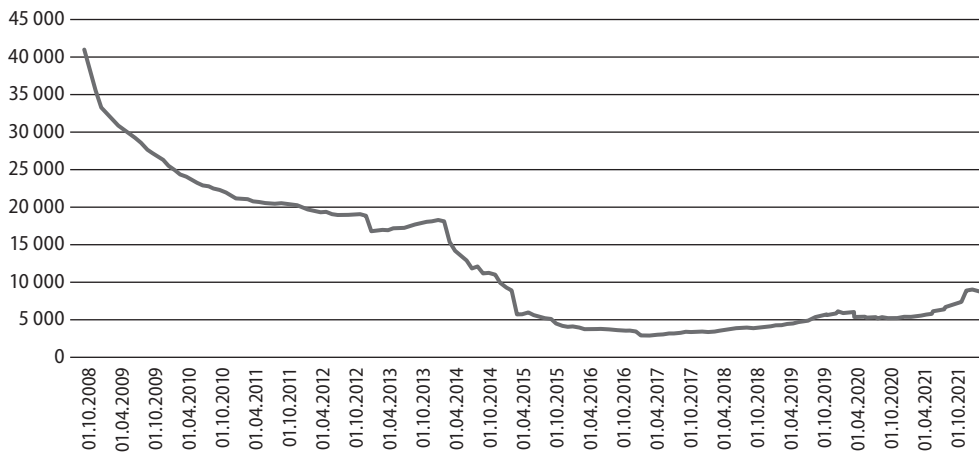

Рис. 4. Динаміка портфеля кредитів фізичним особам у банківській системі у 2008–2022 рр. (розрахунок у екв. млн дол. США)

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

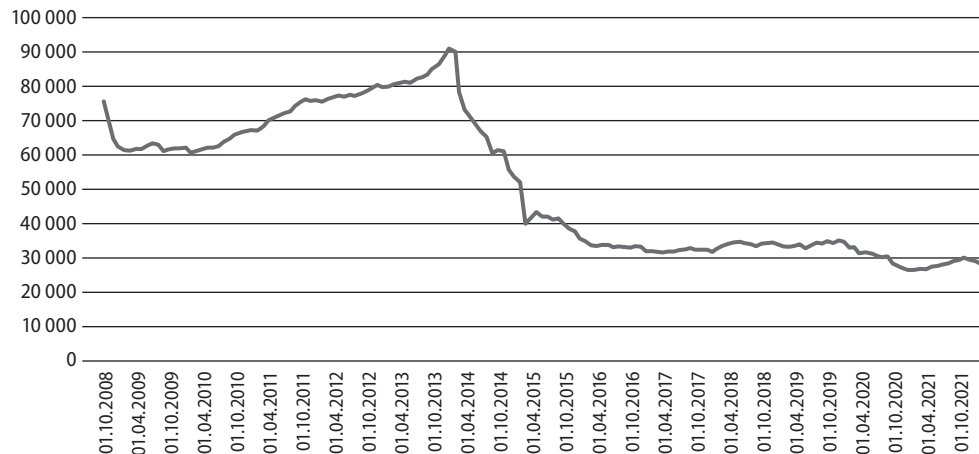

Рис. 5. Динаміка портфеля кредитів суб'єктам господарювання у банківській системі 2008–2022 рр. (розрахунок у екв. млн дол. США)

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

У 2021 р. банківська система України демонструвала прибутки. На тлі активного кредитування та динамічного зростання транзакцій, що триває, банки стали більше заробляти. Їхній прибуток зростав завдяки чистому процентному та комісійному доходам, які підвищилися з 44,1 та 28,8 % р/р відповідно. Основна причина – збільшення процентних доходів від кредитування. Також зростали процентні доходи від цінних паперів і комісійні банків.

Крім того, актуальним є продаж часток держбанків стратегічним інвесторам. У 2021 р. було укладено дві важливі угоди. Так, у січні Укргазбанк і МФК

Таблиця 5. Найбільші інвестиційні портфелі банків

Банк	Цінні папери (з резервами)				У т. ч. ОВДП				
	01.01.2021		01.01.2022		01.01.2021		01.01.2022		
	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	Обсяг, млн грн	Частка, %	
За всіма банками	785 976,0	100,0	829 822,7	100,0	518 778,9	100,0	546 066,6	100,0	5,3
ПриватБанк	247 363,6	31,5	248 490,0	29,9	195 296,9	37,6	206 216,8	37,8	5,6
Ощадбанк	130 251,5	16,6	128 647,3	15,5	105 085,5	20,3	92 753,4	17,0	-11,7
Укрексімбанк	100 877,0	12,8	82 783,5	10,0	59 074,4	11,4	47 699,7	8,7	-19,3
Укргазбанк	59 515,5	7,6	34 463,3	4,2	42 815,2	8,3	22 728,2	4,2	-46,9
Державні (4)	538 007,7	68,5	494 384,1	59,6	402 271,9	77,5	369 398,0	67,6	-8,2
Райффайзен Банк Аваль	32 244,0	4,1	23 231,4	2,8	11 797,8	2,3	14 370,9	2,6	21,8
Альфа-Банк	21 318,6	2,7	24 383,0	2,9	11 309,3	2,2	9 727,5	1,8	-14,0
УкрСиббанк	18 313,3	2,3	16 699,5	2,0	3 040,6	0,6	4 742,9	0,9	56,0
ОТП Банк	12 514,2	1,6	14 636,3	1,8	6 371,8	1,2	7 485,8	1,4	17,5
Креді Агріколь Банк	8 201,2	1,0	9 378,2	1,1	2 518,8	0,5	3 498,8	0,6	38,9
Спілбанк	16 551,8	2,1	19 847,4	2,4	9 168,5	1,8	8 752,4	1,6	-4,5
Сбербанк Росії	9 364,8	1,2	14 645,3	1,8	2 000,0	0,4	9 000,0	1,6	350,0
Кредобанк	7 387,5	0,9	11 416,2	1,4	6 040,5	1,2	7 651,6	1,4	26,7
Прокредит Банк	2 031,5	0,3	2 155,8	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ІНГ Банк Україна	3 646,3	0,5	4 621,6	0,6	600,0	0,1	600,0	0,1	0,0
Іноземні групи (20)	141 845,4	18,0	153 735,1	18,5	56 652,1	10,9	71 291,1	13,1	25,8
ПУМБ	22 464,2	2,9	32 052,9	3,9	13 757,9	2,7	16 432,0	3,0	19,4
Універсал Банк	10 689,8	1,4	19 761,3	2,4	7 109,8	1,4	11 705,2	2,1	64,6
Південний	12 289,0	1,6	19 402,8	2,3	4 313,9	0,8	4 531,0	0,8	5,0
Таскомбанк	7 056,4	0,9	10 384,9	1,3	4 347,3	0,8	6 811,5	1,2	56,7
Кредит Дніпро	5 352,3	0,7	10 441,3	1,3	3 633,2	0,7	4 903,8	0,9	35,0
Восток	5 269,8	0,7	6 329,3	0,8	1 479,3	0,3	4 305,1	0,8	191,0
Акордбанк	4 213,6	0,5	11 942,2	1,4	3 396,2	0,7	9 813,5	1,8	189,0
Марфін Банк	3 167,8	0,4	5 089,2	0,6	1 359,2	0,3	3 827,0	0,7	181,6
Альянс	3 529,3	0,4	6 163,4	0,7	2 238,6	0,4	4 227,3	0,8	88,8
КІБ	1 425,1	0,2	5 818,4	0,7	901,9	0,2	4 836,8	0,9	436,3
Глобус	2 405,4	0,3	5 255,4	0,6	1 239,4	0,2	1 485,6	0,3	19,9
Приватні (47)	106 123,0	13,5	181 703,5	21,9	59 854,9	11,5	105 377,6	19,3	76,1

Складено за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

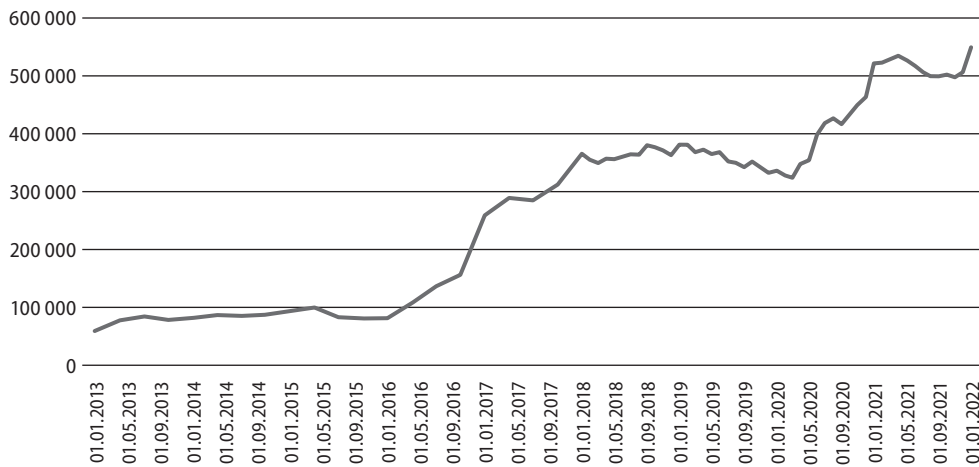

Рис. 6. Динаміка портфеля ОВДП у банківській системі у 2013–2022 рр., млн грн

Побудовано за даними Національного банку України (URL: <http://www.bank.gov.ua>).

домовилися про кредит у 30 млн євро, з правом Корпорації конвертувати ці кошти в частку в акціонерному капіталі банку. У жовтні ЄБРР надав Ощадбанку кредит на 100 млн євро, також із можливістю конвертації в капітал.

На підставі викладеного доходимо таких висновків. На думку фахівців, укладення угоди ЄБРР з Ощадбанком після угоди МФК з Укргазбанком свідчить про те, що тривалий процес приватизації українських державних банків уже розпочався. Це відкриває шлях до подальшої інтеграції із західним світом. Посилення вимог НБУ до капіталізації банків стимулювало процеси злиття та поглинання.

З метою ефективної підготовки ДБК до приватизації і забезпечення безпеки фінансового ринку, на нашу думку, необхідно на рівні акціонера сегментувати діяльність банків. Так, Ощадбанк має обслуговувати роздрібний сектор, муніципалітети і малий та середній бізнес. На сегмент обслуговування корпоративного бізнесу повинна спрямовуватися діяльність Укрексімбанку та Укргазбанку, причому їхня стратегія розвитку має враховувати орієнтацію на стаке фінансування. ПриватБанку доцільно зосередитися на обслуговуванні роздрібно-го сектору й малого бізнесу. Банк має зберігати лідерство на ринку в сегментах платіжних карток. Портфель безнадійних кредитів слід вивести з балансу банку на спеціальну компанію управління активами для подальшого проведення тривалих юридичних процедур. Укргазбанку доцільно функціонувати як банку сталих фінансів у сегментах малого та середнього бізнесу. Сегмент роздрібно-го бізнесу (домогосподарства) для цього банку повинен стати другорядним. Укрексімбанк розвиває корпоративне фінансування з акцентом на сталих фінансах, програми експортної підтримки та цільове кредитування інших банків, залучає до своїх процедур Експортно-кредитне агентство. У перспективі держава може створити банк кліматично-

го фінансування на базі прийняття великих корпоративних клієнтів та муніципалітетів з Ощадбанку, Укргазбанку. Реалізація такого роду послідовної політики Міністерством фінансів України як акціонером, гадаємо, має збільшити капіталізацію всього державного банківського сектору.

Продаж пакетів акцій держави БДК має відбуватися шляхом пробних продажів на фондовій біржі після попереднього вивчення попиту серед інвесторів і обґрунтування ціни продажу. Продажу пакетів акцій держави, на наш погляд, повинні передувати виведення окремих непрофільних бізнесів на інші установи або реорганізація шляхом консолідації активів у певних спеціалізованих фінансових установах. Передбачати входження стратегічних інвесторів шляхом обміну боргу на капітал доречно лише у винятковому порядку і як допоміжний засіб для збільшення інвестиційної привабливості пакетів акцій держави, котрі виставлятимуться на продаж.

Стратегію, спрямовану на підвищення рівня інвестиційної привабливості, держава втілює через формування ефективного складу наглядових рад, що включають принаймні половину незалежних директорів, та контролює належне виконання ними своїх функцій. Уповноважений орган держави здійснює регулярну оцінку діяльності цих рад та реалізації стратегії банків. Контракти з членами наглядових рад і правління мають укладатися з урахуванням виконання ключових показників індивідуальної ефективності. У систему оцінки якості управління банками, крім показників рентабельності капіталу (ROE) та рентабельності активів (ROA), мають бути закладені інші важливі показники, зокрема: частка банку в активах системи й депозитах клієнтів; частка проблемних кредитів у портфелях банків; частка вкладень у державні корпорації та ОВДП в активах банку; співвідношення операційних витрат і операційного доходу. Розрахунки, наведені у статті, наочно демонструють, що власник банків має можливість ставити перед менеджментом конкретні завдання й контролювати їх виконання на підставі відомостей із незалежних джерел інформації.

Саме системний підхід до управління БДК має гарантувати стійкість усієї фінансової системи держави, насамперед з урахуванням того, що в разі виникнення особливої ситуації в країні вони повинні забезпечити безперервний грошовий обіг. Фінансова безпека держави в системі банкоцентричного фінансового сектору, на наш погляд, повинна спиратися на прозорий в управлінні сектор БДК і мати довгострокову стратегію розвитку поряд із планом заходів у випадку оголошення воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Основні засади грошово-кредитної політики на 2022 рік і середньострокову перспективу : схв. рішенням Ради Національного банку України від 13.09.2021. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2022-mt.pdf.
2. Меморандум про економічну та фінансову політику від 08.11.2021. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A3%D0%9A%D0%A0_24_11_21.pdf.
3. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022–2025 роки та плану заходів з її реалізації : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>.

4. Засади стратегічного реформування державного банківського сектору (стратегічні принципи). 2020. Серпень. URL: <https://mof.gov.ua/storage/files/20200814%20SOB%20Strategy.pdf>.

5. Фінанси інституційних секторів економіки України / за ред. Т. І. Єфименко, М. М. Єрмошенка. Київ : ДНУ "Акад. фін. управління", 2014. URL: https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=449&num=2.

6. Дробязко А. О., Безпалый С. Б. Роль банків за участю держави в капіталі у розвитку реального сектору економіки України. *Фінанси України*. 2018. № 11. С. 76–105. URL: http://finukr.org.ua/?page_id=775&lang=ru&aid=4566.

7. Дробязко А. О., Любич О. О., Свистун А. О. Аналіз ефективності капіталовкладень у банки з участю держави в капіталі у 2018 році. *Фінанси України*. 2019. № 4. С. 32–52. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.04.032>.

8. Дробязко А. О., Любич О. О. Посилення ролі банків з участю держави в капіталі у забезпеченні розвитку реального сектору економіки України. *Фінанси України*. 2019. № 2. С. 27–43. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2019.02.043>.

9. Lyubich O. O., Bortnikov G. P., Drobyazko A. O. Comparative analysis of state-owned banks' role in the economy of Eastern Europe countries and Ukraine. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. 2020. Vol. 1, No. 32. P. 57–64. URL: <https://doi.org/10.18371/fcapter.v1i32.200286>.

10. Банки просять згорнути програму кредитів "5-7-9". *Економічна правда*. 2021. 9 серп. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/08/9/676700/>.

References

1. Council of the National Bank of Ukraine. (2021). *Basic principles of monetary policy for 2022 and the medium term* (Decision, September 13). Retrieved from https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/MPG_2022-mt.pdf [in Ukrainian].

2. Ukraine, & International Monetary Fund. (2021, November 8). *Memorandum on economic and financial policy*. Retrieved from https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A3%D0%9A%D0%A0_24_11_21.pdf [in Ukrainian].

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On approval of the Strategy for reforming the public financial management system for 2022-2025 and the action plan for its implementation* (Decree No. 1805-r, December 29). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Principles of strategic reform of the public banking sector (strategic principles). (2020, August). Retrieved from <https://mof.gov.ua/storage/files/20200814%20SOB%20Strategy.pdf> [in Ukrainian].

5. Iefymenko, T. I., & Iermoshenko, M. M. (Eds.). (2014). *Finances of institutional sectors of the economy of Ukraine*. Kyiv: SESE "The Academy of Financial Management". Retrieved from https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=449&num=2 [in Ukrainian].

6. Drobyazko, A., & Bepalyi, S. (2018). The role of banks with state capital in the development of the real sector of economy of Ukraine. *Finance of Ukraine*, 11, 76–105. Retrieved from http://finukr.org.ua/?page_id=775&lang=ru&aid=4566 [in Ukrainian].

7. Drobyazko, A., Lyubich, O., & Svystun, A. (2019). Analysis of the effectiveness of investments in banks with state participation in capital in 2018. *Finance of Ukraine*, 4, 32–52. DOI: 10.33763/finukr2019.04.032 [in Ukrainian].

8. Drobyazko, A., & Lyubich, O. (2019). Strengthening the role of banks with state participation in capital in the development of Ukraine's real economy sector. *Finance of Ukraine*, 2, 27–43. DOI: 10.33763/finukr2019.02.043 [in Ukrainian].

9. Lyubich, O. O., Bortnikov, G. P., & Drobyazko, A. O. (2020). Comparative analysis of state-owned banks' role in the economy of Eastern Europe countries and Ukraine. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*, 1 (32), 57–64. DOI: 10.18371/fcapter.v1i32.200286 [in Ukrainian].

10. Economic truth. (2021, August 9). *Banks are asked to curtail the loan program "5-7-9"*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2021/08/9/676700/> [in Ukrainian].